УДК 811.111'373.7

Н. Д. Негрич,
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, м. Чернівці

ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ ПЕРЕТВОРЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ТЕКСТОПРОСТОРІ РОМАНІВ ДЖАСПЕРА ФФОРДЕ

Стаття присвячена дослідженню індивідуально-авторських перетворень фразеологічних одиниць у романах британського письменника-постмодерніста Джаспера Ффорде. Опис структурно-семантичних особливостей фразеологічних одиниць та їхніх функцій займає чільне місце у даному дослідженні. Індивідуально-авторську картину світу у художньому прозовому тексті трактовано з позиції теорії можливих світів. Художній прозовий текст є описом істини у можливому світі, а не в дійсному світі.

Ключові слова: *індивідуально-авторська картина світу, фразеологічна одиниця, текстопростір, контекст.*

INDIVIDUALLY-AUTHOR'S TRANSFORMATIONS OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE TEXTUAL SPACE OF J. FFORDE

This paper focuses on idioms of English language in individually-author's picture of the world in the novels of British writer of postmodern literature.

The problem of description of structural and semantic peculiarities of phraseological units and their pragmatic functions in textual space of J. Fforde's novels is solved through a comprehensive approach that integrates generally scientific, generally linguistic and phraseological methods and techniques of the analysis. Language world picture reflects and interprets reality by way of language means and phraseological units take an important place among them. Author's consciousness is inevitably connected with individually-author's picture of the world. Individually-author's picture of the world is a fragment of language world picture in the light of author's outlook, worldview and perception of the world. The author describing his own worldview creates a prose work of fiction which in turn describes fictional picture of the world.

Individually-author's picture of the world in fiction is considered from the viewpoint of possible worlds. While creating new reality the author uses isolated language data and his own language and social experience, his knowledge and interpretation mechanisms, which are manifested through processes of categorization and conceptualization of the world. Firstly, possible worlds are used as a part of true semantics for modal notions. Secondly, statements are true or false in the semantics of possible worlds. A work of fiction might be considered like a description of what is true in possible world but not in the real world.

Key words: *individually-author's picture of the world, phraseological unit, work of fiction, textual space, context.*

ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКИЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ТЕКСТОПРОСТРАНСТВЕ ДЖАСПЕРА ФФОРДЕ

Статья посвящена исследованию индивидуально-авторских преобразований фразеологических единиц в романах британского писателя-постмодерниста Джаспера Ффорде. Описание структурно-семантических особенностей фразеологических единиц, а также их функций занимает особое место в данном исследовании. Индивидуально-авторскую картину мира в художественном тексте интерпретировано с точки зрения теории возможных миров. Художественное произведение может рассматриваться как описание того, что есть правдой в возможном мире, а не в реальном мире.

Ключевые слова: *индивидуально-авторская картина мира, фразеологическая единица, текстопространство, контекст.*

Натепер недостатньо вивчені проблеми семантики, структури, прагматики фразеології у семантичному просторі художніх прозових текстів кінця XX – початку XXI ст., які формують найконденсованіше вираження національно-культурного компонента мови. Їхній аналіз уможливлює простежити взаємозв'язок мови, світобачення й ментальності сучасної англійської нації із подальшим розв'язанням особливостей мотивації ужитку фразеологічних одиниць в індивідуально-авторській картині світу окремого письменника. Центральним поняттям, що відображає суть картини світу, є суб'єктивність. Мова вербалізує картину світу, зберігає її і передає із покоління в покоління. Мовна картина світу, у свою чергу, відображає не тільки об'єктивну реальність, а й множину нових образів світу, які створюються свідомістю людини [9]. Картина світу автора є «суб'єктивним образом об'єктивного світу», котрий сконструйований крізь призму свідомос-

© Н. Д. Негрич, 2016

ті та мови письменника, є результатом його духовної активності [8]. Індивідуально-авторська картина світу випливає з мовної картини світу. Автор має власне світовідчуття та світосприйняття і, виступаючи творцем художньої дійсності, використовує можливі світи, де йому все підвладне. Індивідуально-авторську картину світу у художньому прозовому тексті тлумачимо з позиції теорії можливих світів [22, 14, 15, 23]. Автор, як представник мовної спільноти, формує свій простір і проектує його у художній вимір. Створюючи нову реальність, письменник використовує не лише ізольовані дані мови, але й власний досвід, мовний та соціальний, знання та механізми інтерпретації, які виявляються в процесах категоризації та концептуалізації світу. Ідея, що стоїть за семантикою можливих світів модальної логіки досить проста. По-перше, можливі світи використовуються як частина істиної семантики для модальних понять. По-друге, у семантиці можливих світів твердження або правдиві, або неправдиві у можливому світі. На цьому принципі необхідно наголосити двічі. У семантиці можливих світів не існує правди поза межами можливих світів. Ми живемо в одному можливому світі. Це є актуальний світ. Художній твір може розглядатися як опис того, що є правдою у можливому світі, а не в дійсному світі. Певні художні твори представляють собою опис можливого світу, який дуже подібний на реальний. Інші ж твори, як от фентезі, демонструють світи, що доволі віддалені від фактичного світу. Можливі світи зустрічаються у вигляді багатошаровості можливих світів. Багатошаровість можливих світів може налічувати будь-яке число можливих світів, яке більше нуля [22].

Теоретична база сучасної фразеології була напрацьована у відомих працях учених декількох лінгвістичних шкіл, серед яких слід назвати Н. М. Амосову (1963), В. Л. Архангельського (1964), О. В. Куніна (1970, 1986), В. В. Виноградова (1977), В. М. Мокієнка (1995), В. М. Телія (1966, 1987, 1990, 1996), A. Cowie (1992, 1994, 1998), A. Makkai (1972), R. Moon (1992, 1998), H. Burger (2007), A. Langlotz (2003, 2006), A. Sabban (2008) та інших. Однак, як зазначають дослідники останніх десятиліть, багато центральних питань фразеології ще не вирішені остаточно. Зокрема це стосується питання варіативності фразеологічних одиниць.

Одним із перших лінгвістів, які досліджували контекстуальне перетворення фразеологічних одиниць як закономірне мовне явище, був В. О. Кунін. Йому ж належить термін структурно-семантична варіативність [7, с. 57]. Позиції науковців різняться радикальними запереченнями чи визнанням щодо явища фразеологічної варіативності. Так, скажімо, М. М. Копиленко та З. Попова вважають, що тотожність сталих зворотів зберігається лише при граматичних варіаціях, а заміна лексичного компонента зумовлює появу нової фразеологічної одиниці (ФО) [6, с. 33]. Натомість О.М. Бабкін взагалі не виокремлює фразеологізми-варіанти, називаючи їх синонімічними стійкими виразами [4, с. 84–85]. Проте більшість учених не заперечує факт існування фразеологічних варіантів (Л. Г. Авксентьєв, М. Ф. Алефіренко, В. П. Жуков, Л. Г. Скрипник, Ю. Ф. Прадід, В. Д. Ужченко та ін.). Л. Г. Скрипник вважає фразеологічними варіантами «утверджені традицією різновиди ФО, які мають те саме значення (для образних – внутрішній образ), але різняться між собою одним чи кількома (іноді всіма) компонентами лексичного складу або певними елементами граматичної структури» [11, с. 122].

На сьогодні не зафіксовано жодної загальноприйнятої класифікації варіантів фразеологізмів. Сучасна російська лінгвістична думка традиційно визначає фонетичні, морфологічні, видові, конструктивні, словотвірні, лексичні варіації стійких висловів [5, с. 180]; у російськомовних працях М. Ф. Алефіренка зазначені такі варіації: лексичні, морфологічні, словотвірні, квантитативні, видові та змішаного типу [1, с. 73–74]; в українських фразеологічних студіях щонайперше звертаємо увагу на розрізнення лексичних, морфологічних, синтаксичних [2, с. 84]; дещо видозмінена типологія у Л. Г. Скрипник, а саме: лексичні, граматичні, комбіновані зміни структури фразеологічної одиниці [11, с. 122–123], у посібнику з фразеології української мови запропоновано лексичну та формальна варіативність [12, с. 106–113].

Правомірною в дослідженні варіативності ФО можна вважати концепцію В. Фляйшера. Явище варіантності пов'язане з тим, що мовні сутності в мовленнєвому втіленні мають поряд із загальними ознаками деякі відмінності, які не змінюють їхнього становища в системі. Внаслідок лінійного характеру мовлення конкретна одиниця виступає як представник певної групи одиниць, що пов'язані наявністю спільних інваріантних ознак, які знаходяться у відношенні варіювання. Різнопланове варіювання матеріального складу може відображатися у його змісті. В. Фляйшер виокремлює у своїй концепції три напрями у варіюванні німецьких фразеологізмів:

1) фразеологічні (структурні) варіанти – морфологічна та частково синтаксична зміна окремих компонентів ФО. Тут мова йде про варіації структури, які не торкаються внутрішньої організації матеріального складу одиниць. Зміни можуть стосуватися числа, керування, вживання артикля, дімінітиву, типу заперечення, структури. Варіанти такого типу не змінюють ні значення, ані стилістичного забарвлення конструкції;

2) фразеологічні варіації – зміна конотації та інших аспектів. Заміна одного лексичного компонента може бути оказіональною, пов'язаною з текстом, і підвищує експресивність виразу внаслідок контрасту між узуальною схемою структури та несподіваною оказіональною варіацією;

3) розширення та скорочення складу компонентів фразеологічної одиниці, які мають декілька видів [16, с. 209–215].

Тож бачимо, що проблема структурної та семантичної впорядкованості ФО здавна привертала увагу лінгвістів. Проаналізувавши наявний науковий матеріал з обраної тематики, робимо висновок, що варіативністю фразеологізму варто вважати будь-яку зміну фразеологізму по відношенню до його канонічної форми: морфологічну або синтаксичну, зміну конотації або розширення чи скорочення компонентного складу. Надалі робимо спробу відстежити варіативність ФО в індивідуально-авторській картині світу Джаспера Ффорде на матеріалі романів із циклу «Thursady Next».

Фразеологічні одиниці так само як інші пласти мови відіграють важливу роль у творенні художніх текстів, стаючи авторам у пригоді, як засоби номінації у мові, що несуть додаткову емоційну та оцінну інформацію. Доволі часто можна зустріти ФО, що піддалися видозмінам по відношенню до своєї словникової форми. До індивідуально-авторських перетворень відносимо структурні та/ або семантичні зміни ФО: *вклинення* – введення до структури фразеологізму лексичних одиниць, які б надали більшої конкретності та мобілізували виразні можливості всього виразу або окремої його частини, а також підсилили експресивність та змінили значення; *додавання* – розширення лексичного складу ФО на початку або вкінці; *заміна компонентів* – зміна одного або декількох складників ФО; *усічення* – скорочення компонентного складу ФО на початку або вкінці; *інверсія* – зміна звичного порядку конституентів фразеологізму.

Наведемо приклади вклинення у досліджуваному циклі романів:

ФО ***to play cat and mouse*** → гратися в кота і мишку [12]: *It seemed as good a moment as any to open the portal; already the bed was ablaze and Hades and Bertha* ***were playing a bizarre game of cat-and-mouse*** *with her holding the booklet and brandishing the scissors at him, something he seemed to be genuinely fearful of* [17].

ФО ***to cut a figure*** → справити враження [3], а також → запасти в око [12]: *It was Victor Analogy, my old boss here at the Swindon LiteraTecs. He was an elderly gentleman with large mutton-chop sideburns, dressed in a neat tweed suit and bow tie. He had taken off his jacket owing to the summer heat but still managed to* ***cut a very dashing figure****, despite his advanced age* [20].

ФО ***to hit it off (with someone)*** → ладнати [3]: *As part of the whole ChronoGuard decommissioning process, Dad had been reactualized from his state of quasi nonexistence and turned up at Mum's carrying a small suitcase and a bunch of flowers. We had a terrific reunion for him, and I invited Major Pickles along, who seemed to* ***hit it off rather well with Aunt Polly*** [21].

Наведені приклади перетворення фразеологічних одиниць, а саме вклинення, демонструють зміну семантичного значення фразеологізмів із різними відтінками конотацій. Із контексту зрозуміло, що завдяки вкліненим лексичним одиницям, у першому прикладі прослідковується негативна конотація, а у двох наступних – позитивна конотація.

Перетворення у вигляді заміни компонентів використовується автором часто і, як правило, призводить до зміни семантичного значення фразеологізму. ФО ***something is rotten in (the state of) Denmark*** → не все гаразд у Датському королівстві [3]. Зауважимо, що ця ФО належить до висловів В. Шекспіра, а отже несе в собі національно-культурну складову: *The Bellman turned abruptly to face him as I was relieved of my TravelBook and handcuffed to three anvils to stop me jumping out. «Havisham?» he asked with a tremor in his voice. «We believe so,» replied Tweed. «They're fooling you, Mr Bellman, sir,» I said, trying to sound as normal as I could.* ***«Something is rotten in the state of the BookWorld»*** [19].

У цьому випадку заміна компонента фразеологізму відбулася виключно для обігрування контексту, створеного автором. Однак не можна сказати, що зміна семантики відсутня, вона, навпаки, чітко прослідковується.

ФО ***to be ten a penny*** → як за гріш маку [12]:

«We're working to a tight budget,» replied Snudd coldly, «let's not forget that.» «What else?»

«I thought there could be several gangster's molls or a prostitute who wants to go straight and helps you out.»

«A «tart with a heart»?»

«In one. ***They're ten a penny*** *in the Well at the moment – we should be able* ***to get five for a ha'penny»*** [19].

ФО ***black sheep of the family*** → біла ворона [3]: *I thought for a moment. If Felix8 was back on my trail, then somebody in the Hades family was looking for revenge – and they were big on revenge. I'd had run-ins with the Hades family before, and I thought they'd learned their lesson by now. I had personally defeated Acheron, Aornis and Cocytus, which left only Lethe and Phlgethon. Lethe was the* ***«white sheep» of the family*** *and spent most of his time doing charity work, which left only Phlgethon, who had dropped off the radar in the mid-nineties …* [21].

Останні два приклади заміни компонентів демонструють підсилення експресивності та емоційно-оцінне значення перетворених фразеологічних одиниць. До того ж чітко відстежується зміна усталеного семантичного значення, зокрема у другому прикладі – на протилежне.

Додавання як тип індивідуально-авторського пертворення часто зустрічається на сторінках текстів романів Джаспера Ффорде. Наступні два приклади відібрані із четвертої книги пригод головної героїні Thursday Next, яка має символічну назву «Something Rotten».

ФО ***whiff of something*** → ні слуху, ні духу [3]: *I was never much of a desk jockey and capturing the Minotaur was important. He had killed one of our own, and that made it unfinished business. During the past week we had searched unsuccessfully through six civil war epics, three frontier stories, twenty-eight high-quality Westerns and ninety-seven dubiously penned novellas before finding ourselves within «Death at Double-X Ranch», right on the outer rim of what might be described as acceptably written prose. We had drawn a blank in every single book.* ***No minotaur, nor even the merest whiff of one, and believe me, they can whiff*** [20].

to save somebody's skin → рятувати шкуру [12]: *Ernst Stricknene, questioned at length over calls made to Cindy Stoker from his office, decided to* ***save as much of his skin as he could*** *and talked at great length about his former boss. Kaine now had to face the biggest array of indictments ever heaped upon a public figure in the history of England. So many, in fact, that it was easier to list things he wasn't indicted for – which were: 'working as an unlicensed nanny' and 'using a car horn in a built-up area during the hours of darkness'. If found guilty on all charges he was facing over nine hundred years in prison* [20].

Наведені вище приклади перетворень ФО, а саме додавання, демонструють як зміну структури, так і зміну семантики сталих виразів, які використані тут.

Усічення ФО зустрічаються нечасто на сторінках досліджуваного циклу. Як правило усіченню підлягають прислів'я та приказки.

Don't count your chickens before they're hatched → курчат восени рахують [3]: *Jane falls in love with Rochester but has to witness his courtship of Blanche Ingram, a sort of nineteenth-century bimbo. Jane leaves to attend to Mrs Reed, who is dying and when she returns, Rochester asks her to marry him; he has realised in her absence that the qualities of Jane's character far outweigh those of Miss Ingram, despite the difference in their social status.»*

«So far so good.»

*«****Don't count your chickens****. A month later the wedding ceremony is interrupted by a lawyer who claims that Rochester is already married and his first wife – Bertha – is still living. He accuses Rochester of bigamy, which is found to be true* [17].

Незважаючи на структурну зміну, відмінностей у семантиці не виявлено, проте чітко прослідковується повчальний зміст фразеологізму-приказки.

Інверсія компонентного складу ФО зустрічається вкрай рідко.

ФО ***in the right place at the right time*** → в самий час [3]:

«Schitt-Hawse told me they had the summer of 1947 sewn up so tight not even a transtemporal gnat could get in there,» I told him, breathless from preparation. «Then,» replied my father thoughtfully, «we will have to outsmart them! They will expect us to arrive ***at the right time and the right place*** *– but we won't. We'll* ***arrive at the right place but at the wrong time****, then simply wait. Worth a try, wouldn't you say?» I smiled.*

«Definitely!» [18].

Незважаючи на незначну зміну у компонентному складі, відслідковується відмінність семантики значення фразеологічної одиниці.

Отже, участь авторської свідомості неминуче пов'язана з індивідуально-авторською картиною світу, яка є фрагментом загальномовної картини світу, що пройшла крізь призму світогляду, світовідчуття й світосприйняття автора. Автор, відтворюючи власне бачення світу, формує художній прозовий текст, який зображає художню картину світу. Виявлені індивідуально-авторські перетворення в досліджуваних текстах творів Д. Ффорде представлено такими типами: усіченням, вклиненням, заміною компонентів, додаванням та інверсією. Заміна компонентів та вклинення є найбільш типовими перетвореннями для індивідуально-авторської картини світу та семантичного простору Д. Ффорде. Переважна більшість виокремлених перетворень зазнають не тільки зміни структури, а й зміни семантичного значення фразеологізмів. Вони є нормативними та системними, а не довільними, у досліджуваному циклі романів, і регулярно використовуються автором задля створення задуманого стилістичного ефекту.

Література:

1. Авксентьєв Л. Г. Сучасна українська мова: Фразеологія [навч. посіб. для філол.фак. ун-тів] / Л. Г. Авксентьєв. – Харків : Вища школа, 1988. – 134 с.
2. Алефиренко Н. Ф. Фразеология и культура / Н. Ф. Алефиренко // Язык и культура. Вторая международная конференция. Тезисы. Часть I. / Сост. С. Б. Бураго. – К. : Коллегиум, 1993. – С. 67–68.
3. Англо-український фразеологічний словник (АУФС) / Уклад. К.Т. Баранцев. – 2-ге вид., випр. – К. : Т-во «Знання», КОО. – 2005 (1963). – 1056 с.
4. Бабкин А. М. Русская фразеология: ее развитие и источники / А. М. Бабкин. – М. : Наука. – 1970. – 262 с.
5. Жуков В. П. Русская фразеология / В. П. Жуков, А. В. Жуков. – М. : Высшая школа, 2006. – 408 с.
6. Копыленко М. М. Очерки по общей фразеологии / М. М. Копиленко, З. Д. Попова. – Воронеж, 1978. – 142 с.
7. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. – М. : Высшая школа, 1986. – 336 с.
8. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М. : Издательский центр «Академия», – 2001. – 412 с.
9. Маслова Ж. Н. Когнитивная концепция поэтической картины мира [эл. рес.]: монография / Ж. Н. Маслова. – М. : ФЛИНТА, 2012. – 420 с.
10. Мокиенко В. М. Идеография и историко-этимологический анализ фразеологии / В. М. Мокиенко // Вопросы языкознания. – 1995. – № 4. – С. 3–13.
11. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – К. : Наукова думка, 1973. – 280 с.
12. Ужченко В. Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: навч. посіб. – Київ : Знання, – 2007. – 494 с.
13. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови (ФСУМ Ужч.) / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.
14. Doležel L. Possible worlds of fiction and history: the postmodern stage/ L. Doležel / Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 2010. – 171 p.
15. Eco U. Six Walks in the Fictional Woods / U. Eco. Cambridge : Harvard University Press, 1994. – 153 p.
16. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer // Niemeyer. – 1997. – 299 p.
17. Fforde J. The Eyre Affair: A Thursday Next Novel / Jasper Fforde. – New York : Viking, 2002. – 374 p.
18. Fforde J. Lost in a Good Book: A Thursday Next Novel / Jasper Fforde. – New York : Penguin Books, 2003. – 399 p.
19. Fforde J. The Well of Lost Plots: A Thursday Next Novel / Jasper Fforde. – New York : Penguin Books, 2004. – 375 p.
20. Fforde J. Something Roten: A Thursday Next Novel / Jasper Fforde. – New York : Penguin Books, 2005. – 383 p.
21. Fforde J. First Among Sequels: A Thursday Next Novel / Jasper Fforde. – New York : Penguin Books, 2007. – 363 p.
22. Girle R. Possible worlds / Rod Girle / Mcgill Queens University Press. – 2003. – 224 p.
23. Ronen R. Possible Worlds in Literary Theory/ Ruth Ronen. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994. – 260 p.